

چگونگی سنت «تزیین» درباره اهل باطل و پاسخ به شبهات آن با تأکید بر مدل فرایندی*

** محمدعلی وطن دوست

*** محمد تشکری آبقدر

چکیده

در نظام خلقت، قوانینی وجود دارد که در عرف دینی و قرآنی از این قوانین به «سنت‌های الهی» یاد می‌شود. یکی از مهم‌ترین سنت‌های الهی که نقش اساسی در هدایت و ضلالت دارد و در مورد انسان جاری می‌شود سنت «تزیین» است. سنت تزیین نسبت به اهل حق و باطل به دو دسته مطلق و مقید، تقسیم می‌شود. از آنجا که سنت تزیین نقش اساسی در هدایت و ضلالت انسان دارد و نیز با نظر به اینکه این سنت در آیات قرآنی به شیطان و خداوند متعال نسبت داده شده، زمینه‌ساز بروز شبهاتی گردیده است. در پژوهش حاضر چگونگی جریان سنت تزیین درباره اهل باطل به شیوه توصیفی، تحلیلی و با رویکرد پاسخ به شبهات و با تأکید بر مدل فرایندی، مورد بازخوانی و تحلیل قرار گرفته است. در پایان این نتیجه به دست آمده است که سنت تزیین نسبت به اهل باطل، نتیجه اختیار و رفتار خود آنان است و بر ایند دیگر سنت‌های الهی از قبیل سنت هدایت، تبشیر و تحذیر، اراده و اختیار، بازخورد اعمال و امداد می‌باشد.

کلید واژه‌ها: سنت تزیین، سنت مطلق، سنت مقید، اهل حق، اهل باطل، تسویل.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۱۱/۲۲ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۰۳/۰۵ - نوع مقاله: علمی، پژوهشی.

** استادیار گروه فلسفه و حکمت اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد/ ma.vatandoost@um.ac.ir

*** طلبه سطح سه رشته کلام اسلامی مدرسه علمیه عالی نواب./

tashakorikalam1400@gmail.com

۱. طرح مسئله

بر اساس تقدیر خداوند متعال، جهان آفرینش بر اساس قوانین تکوینی اداره می‌شود که در آموزه‌های دینی از آن به «سنت‌های الهی» تعبیر شده است. سنت‌های الهی به پدیده‌های طبیعی اختصاص نداشته، بلکه در زندگی فردی و اجتماعی انسان نیز حاکم است.

سنت‌های الهی را می‌توان در تقسیم اولی به سنت‌های اخروی و دنیوی تقسیم نمود. سنت‌های دنیوی نیز به دو قسم مطلق و مشروط، قابل تقسیم است. هر یک از سنت‌های الهی با وجود آنکه ویژگی خاص خود را دارد با یکدیگر ارتباط تنگاتنگی دارند، به گونه‌ای که برخی مقدمه و برخی نتیجه یا ابزار سنت دیگر قرار می‌گیرد. در این میان، «سنت تزئین» به عنوان یکی از سنن الهی به دو قسم مطلق و مقید قابل تقسیم است و تزئین مقید نیز به نوبه خود به «تزئین مقید به اهل حق» و «تزئین مقید به اهل باطل» تقسیم می‌شود. تزئین مقید، به سنتی گفته می‌شود که با جریان آن اموری (خواه عمل، گفتار و...) صرف نظر از زیبایی و زشتی ذاتی اش، نزد بشر زیبا جلوه کند، به گونه‌ای که فرد مجذوب آن شود.

از آنجا که سنت تزئین نقش اساسی در هدایت و ضلالت انسان دارد و با توجه به اتساع این نوع تزئین به خداوند ممکن است شبهاتی در ذهن ایجاد شود.

در پژوهش حاضر تلاش خواهد شد به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

۱. سنت تزئین درباره اهل باطل براساس مدل فرایندی چگونه جریان می‌یابد؟
 ۲. شبهات مربوط به سنت تزئین نسبت به اهل باطل، با مدل فرایندی چگونه پاسخ داده می‌شود؟
- در توضیح مدل فرایندی یاد گفت که سنت‌های اجتماعی در قرآن با چند روش قابل تحلیل و بررسی است:

۱. تحلیل از نظر چگونگی شمول کنشگران؛
۲. تحلیل از حیث پیامد و هدف؛
۳. تحلیل سنت‌ها به صورت فرایندی یعنی از حیث ارتباطی که برخی از سنت‌ها، با سنن دیگر دارند. (سالاریه، ۱۳۹۸)

مدل فرایندی، یعنی بررسی چگونگی جریان سنت تزیین درباره اهل باطل از جهت رابطه‌ای که با سنت‌های دیگر دارد. به این صورت که سنت تزیین به عنوان مقصد شناخته شده است و دیگر سنت‌ها به عنوان مقدمه برای جریان این سنت صورت‌بندی شده‌اند. این سنت‌ها عبارت‌اند از: «هدایت»، «تشویق و تحذیر»، «اراده و اختیار»، «بازخورد اعمال»، «امداد اهل باطل» و «تزیین اعمال».

در پژوهش حاضر در گام نخست به مفهوم‌شناسی و بیان اقسام سنت‌های الهی و سنت تزیین پرداخته می‌شود و سپس شبهات مربوط به سنت تزیین بازخوانی شده و سرانجام براساس مدل فرایندی، این شبهات پاسخ داده خواهد شد.

۱. پیشینه تحقیق

یکی از منابع استخراج سنت‌های الهی از جمله سنت تزیین، قرآن کریم است که با تأمل و تدبر در آیات الهی می‌توان این سنت را مورد تحلیل و بررسی قرار داد. علاوه بر این، در باب موضوع نوشتار حاضر، مطالب مفیدی در کتاب‌های تفسیری و مقاله‌هایی درباره سنت تزیین در قرآن، با عناوین:

- «تزیین و تسویل شیطان» (احمدیان، احسان و مجید معارف، ۱۳۹۳)؛
- «تبیین ماهیت و سنجش تزیین شیطان و تسویل نفس با تأکید بر نظریات علامه طباطبایی و آیت الله جوادی» (قنبریان، علی و احسان احمدیان، ۱۳۹۴)؛
- «بررسی سنت تزیین در قرآن و ارتباط آن با سنت‌های دیگر» (یزدان‌مدد، فاطمه و طیبیه یزدان‌مدد، ۱۳۹۶)؛
- و پایان‌نامه‌هایی همچون:
- «تزیین اعمال از منظر قرآن و سنت» (ناصری، زهرا، ۱۳۹۰)؛
- «مفهوم‌شناسی تزیین و تسویل در عالم صورت از منظر قرآن و ارتباط آن با توحید» (ولی‌نژاد، کیاوش، ۱۳۹۷)؛
- «ماهیت تزیین و جایگاه آن در افعال خداوند و شیطان» (برجی حسن گاوایار، ثریا، ۱۳۹۸) و... به نگارش در آمده است.

با مقایسه این پژوهش‌ها با جستار حاضر، این نتیجه به دست می‌آید که در هیچ یک از پژوهش‌های یادشده، جریان سنت تزیین درباره اهل باطل با مدل فرایندی

مورد بررسی و تحلیل قرار نگرفته است. اگرچه برخی از این پژوهش‌ها ارتباط این سنت را با دیگر سنت‌ها مورد بررسی قرار داده‌اند، ولی در پژوهش حاضر جریان این سنت درباره اهل باطل با مدل فرایندی، از مبدأ تا مقصد مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است تا دانش بنیادین و مفید برای تفسیر وقایع گذشته و تحلیل پدیده‌های پیش‌رو باشد.

۲. مفهوم شناسی

برای آشنایی با مفاهیم پژوهش حاضر، ابتداء لازم است برخی از واژگان، از نظر لغوی و اصطلاحی مورد بررسی قرار گیرد.

۲.۱. «سنت» در لغت و اصطلاح

واژه «سنت» از ریشه «سنن» گرفته شده است. و در لغت به معنی طریقه و روش آمده است. (راغب، ۱۴۱۲: ۴۲۹) برخی از واژه‌شناسان بر این باورند که خصوص طریقه پسندیده و مستقیم را «سنت» می‌گویند. (ابن‌منظور، ۱۹۹۷: ۳/ ۳۵۲) ولی گروهی دیگر سنت را اعم از طریقه پسندیده و ناپسند معنا کرده‌اند (فیومی، ۱۴۲۵: ۲۹۲) برخی نیز سنت را به معنای جریان یک امر منضبط در ظاهر شدن صفت، عمل یا قول دانسته‌اند که با اختلاف موارد تغییر می‌کند. (مصطفوی، ۱۴۳۰: ۵/ ۲۸۸)

«سنة الله» یعنی ظهور صفات خداوند که بر طبق یک ضابطه خاص جریان می‌یابد.

به تعبیر دیگر سنت‌های خداوند که قابل تبدیل (احزاب: ۶۲) و تحویل (فاطر: ۴۳) نیست و در واقع به ظهور صفات خدا بر می‌گردد و به اختلاف هر صفتی، آن سنت و ضابطه نیز مختلف می‌شود. ظهور سنت‌های خداوند درباره مخلوقات خود یا به لطف و رحمت اوست یا به قهر و غضب که هر یک از این‌ها ضابطه مشخصی دارد، بنابراین انسان باید هر عملی که انجام می‌دهد متوجه عاقبت آن نیز باشد تا گرفتار سنت‌های قهری خداوند نشود (همان: ۲۸۹)

سنت به معنا طریقه، راه و روش در متون اسلامی، به ویژه در قرآن کریم با عباراتی مانند «سنة الله»، «سنتنا»، «سنة الاولین»، «سنة من قد ارسلنا قبلک من رسلنا» و «سنن الذین من قبلکم» به کار رفته است. همچنین در حدیثی از پیامبر اکرم ﷺ چنین نقل شده است:

کسی که سنتی و رسم و طریقه‌ای در اسلام بگذارد که پس از مرگش به آن عمل شود، برای سنتگذار پاداشی به مانند پاداش عمل کننده می‌نویسند، بدون آنکه از پاداش عاملان آن کم شود. (نیشابوری، ۱۹۷۲: ۴/۲۰۵۹)

سنت در اصطلاح عام به معنای راه و روش و طریقه‌ای است که جامعه در آن سیر می‌کند. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۴/۳۰؛ همان: ۹/۹۸) برخی سنن الهی را به معنای ضوابط و روش‌هایی دانسته‌اند که در افعال الهی وجود دارد و خداوند امور عالم را بر پایه آنها تدبیر و اداره می‌کند. (مصباح، ۱۳۸۰: ۴۲۵)

البته با توجه داشت که کلمه سنت در شعب مختلف علوم دینی در معانی مختلفی به کار رفته است. سنت در اصطلاح محدثین مرادف با حدیث نبوی بوده و بر قول، فعل و تقریر معصوم ﷺ و نیز صفات وی اطلاق می‌شود. سنت به معنای قول، فعل و تقریر معصوم ﷺ در صورتی که دلیل حکم شرعی باشد، مورد قبول علمای اصول است و پس از قرآن، دومین منبع حجت برای استنباط حکم شرعی شمرده شده است. سنت در اصطلاح فقها نیز گاهی در برابر بدعت و گاهی در برابر فریضه به کار می‌رود و بر امور مستحبی اطلاق می‌شود. (تھاوندی، ۱۴۲۷: ۲/۴۲۳)

با توجه به مطالب یادشده و در مقام جمع‌بندی، می‌توان تعریف «سنت الله» را این‌گونه بیان نمود:

«طریقه و روشی که خداوند به صورت ثابت برای همه موجودات عالم از جمله انسان قرار داده و امور عالم را بر پایه آنها تدبیر و اداره می‌کند، بدون آنکه تغییر یا تبدیلی در آن صورت پذیرد».

سنت‌های الهی را می‌توان از جهات گوناگون تقسیم نمود؛ یکی سنت‌های اخروی که مربوط به زندگی ابدی انسان‌ها و پاداش و کیفرشان است و دیگری سنت‌های

دنیوی که مربوط به زندگی این جهانی انسان‌هاست. سنت‌های دنیوی نیز به نوبه خود به دو قسم زیر تقسیم می‌شوند:

۱. سنت‌هایی که معلول رفتارهای فرد نبوده و اختصاص بدان ندارد.
۲. سنت‌هایی که معلول رفتارهای فرد بوده و اختصاص بدان دارد که در اصطلاح سنت‌های مطلق و سنت‌های مقید و مشروط نامگذاری شده‌اند (مصباح، ۱۳۸۰: ۴۲۶)

در پژوهش حاضر منظور از سنت‌های الهی، سنت‌های دنیوی است. با بررسی واژه «سنت» در لغت و بیان برخی از تعاریف و بیان دیدگاه‌های اندیشمندان این نتیجه به دست می‌آید که واژه «سنة الله» همه موجودات هستی از جمله انسان را که جزئی از خلقت است، در بر می‌گیرد.

۲.۲. «زینت» و «تزیین» در لغت و اصطلاح

زینت از ماده «زین» به معنای زیبایی و متضاد آن «شین» به معنای زشتی و ننگ است. (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۴۱/۳) «زین» هم به معنای «زینت» و هم به معنای «آراسته پنداشتن زشتی‌ها» آمده است. (ابن منظور، ۱۹۹۷: ۲۲۲/۳) همچنین زینت در معانی «خوش نما بودن»، «آراستگی» و «آنچه در نظر خوش جلوه کند» به کار رفته است. (قریشی، ۱۳۷۲: ۱۹۵/۳)

عبارت «زانه کذا و زینه» زمانی گفته می‌شود که کسی نیکی در گفتار و کردارش را آشکار نماید. زینت و آراستگی حقیقی عبارت است از چیزی که در هیچ حالتی در دنیا و آخرت موجب عیب و عار برای انسان نگردد. (راغب، ۱۳۸۳: ۱۶۸/۲) تزیین مصدر باب تفعیل از ریشه «زین» به معنای نیکویی یا از ریشه «زینه» به معنای آنچه که شیء به وسیله آن زینت شده آمده است. (ابن عاشور، ۱۳۹۳: ۳/۲۶۵)

محقق طوسی درباره تعریف تزیین می‌نویسد: «تزیین یعنی یک شیء را به گونه‌ای زینت دهند که نفس انسان به آن میل پیدا کند». (طوسی، ۴۶۰: ۲۳۳/۴)

همچنین علامه طباطبایی درباره تزیین عمل می‌فرماید: «تزیین عمل، یعنی عمل را به گونه‌ای قرار داد که انسان مجذوب و شیفته آن شد». (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۱۵/۴۸۲)

با بررسی معانی لغوی واژه «زینت» و «تزیین» این نتیجه به دست می‌آید که زینت عبارت است از:

زیبایی در ظاهر یک شیء، خواه در امر مادی محسوس باشد یا در امر معنوی، واقعی باشد یا تخیلی و خواه امر عرضی باشد که عارض بر شیء شده یا جزء حقیقت یک شیء باشد. (مصطفوی، ۱۴۳۰: ۴/۳۹۶)

در قرآن علاوه بر زینت فعل، تزیین اعمال نیز مطرح است که هم به معنای زیبایی و آراستگی حقیقی (صافات: ۴۸) و هم به معنای زیبایی کاذب و غیر واقعی آمده است (انفال: ۴۸).

در آیات قرآن برخی واژه‌ها وجود دارند که از نظر معنا و مفهوم به واژه زینت شباهت دارند بنابراین برای بررسی دقیق واژه زینت و تزیین لازم است واژگان مشابه نیز مورد بررسی قرار گیرد و تفاوت معنایی آن‌ها روشن گردد.

نزدیک‌ترین واژه‌ها از نظر معنا و مفهوم به واژه زینت عبارت‌اند از: تسویل، زخرف، جمال، حسن و... که به تفاوت معنایی آن‌ها با واژه زینت اشاره خواهد شد. براساس مطالب پیش گفته در معنای واژه زینت، این نتیجه به دست آمد که زینت، زیبایی ذاتی یا عارضی است که سبب می‌شود در نگاه بیننده، شیء زیبا جلوه کند. این واژه در کاربرد قرآنی در دو مصداق مثبت و منفی استعمال شده است.

واژه «جمال» از ریشه «جمل» به معنای حسن و زیبایی بسیار است و به زیبایی اولیه نظر دارد. این واژه در قرآن تنها در مورد زیبایی‌های خوب و مثبت بکار رفته است. واژه «حُسن» نیز به معنای زیبایی و نیکویی و واژه «حَسَن» به معنای زیبا و نیکو آمده است. (قرشی، ۱۳۷۲: ۵/۲، ۵۲ و ۱۳۴)

«تسویل» از ماده «س و ل» در جایی به کار می‌رود که شخص سخنی را که در واقع زیبا نیست، زیبا جلوه دهد. (قرشی: ۳/۳۵۶) وقتی گفته می‌شود «سوّلت له نفسه»، یعنی نفسش چیزی را برای او زینت داد. یا وقتی گفته می‌شود «سوّلت له

الشيطان أو النفس»، یعنی شیطان یا نفس اماره با زیبا دادن چیزی که در واقع زیبا نیست، شخص را فریب داد. (ابن منظور، ۱۹۹۷م: ۳/ ۳۷۱)

۳. چستی سنت تزئین

با توجه به تعریفی که از سنت الهی ارائه گردید، این نتیجه به دست آمد که یکی از سنت‌های الهی برای تدبیر امور جامعه، زینت‌بخشی به اعتقادات و اعمال مثبتی است که انگیزه انسان را تقویت نموده و او را برای انجام کارهای خیر وامی‌دارد و زمینه هدایت هر چه بیشتر انسان را فراهم می‌نماید. علامه طباطبایی در این باره چنین می‌نویسد:

زینت هر چیز زیبا و دوست داشتنی است که ضمیمه چیز دیگر می‌شود و به آن زیبایی می‌بخشد و آن را مرغوب و محبوب قرار می‌دهد و طالب زینت به طمع رسیدن به آن حرکت می‌کند و در نتیجه از فواید آن چیز بهره‌مند می‌شود... انسان در هر عملی که انجام می‌دهد لذتی را در نظر می‌گیرد که یا لذت مادی و بدنی است، مانند لذت طعام یا لذت فکری است مانند لذت ترقی، انس و... این لذاند است که عمل و متعلقات عمل انسان را در نظر انسان زینت می‌دهد، و خداوند هم به وسیله همین لذایذ آدمی را تسخیر کرده، اگر این لذایذ نبود بشر در صدد انجام هیچ عملی بر نمی‌آمد و در نتیجه نظام زندگی مختل می‌شد و افراد از بین رفته نوع بشر منقرض می‌گشت و حکمت تکوین و ایجاد بدون شک لغو می‌گردید. (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۷/ ۴۳۵ و ۴۳۶)

بر اساس سخن علامه طباطبایی این نتیجه به دست می‌آید که تزئین اعمال یکی از سنت‌های الهی است که خداوند درباره انسان جاری ساخته است تا نظام خلقت مختل نشود. علامه در جای دیگر چنین می‌نویسد:

نفوس بشر در اصل جوهری خود هرگز مایل نبوده که به زمین دل ببندد، ولی تقدیر خدا چنین بوده که کمال و سعادتش از راه اعتقاد و عمل تأمین شود. از این رو، خدا چنین تقدیر نموده که او را در زمین مدتی اسکان دهد و میان او و آنچه در زمین است علاقه و جذبه‌هایی ایجاد شود و دلش به سوی مال و

اولاد و جاه و مقام و... شیفته گردد. آن گاه وقتی خداوند همه را آزمایش کرد، آن علاقه را محو کرده و زینت زمین را می گیرد. (همان: ۱۳/۳۳۲)

رشید رضا در تفسیر المنار در ذیل آیه ۱۰۸ سوره انعام بر سنت بودن «تزیین الهی» تأکید می کند:

علم من هذا التحقيق أنّ تزيين الاعمال للأمم عبارة عن سنة الله في اعمالها و عاداتها و اخلاقها المسكوبة و الموروثة... (رشید رضا، بی تا: ۷/۶۷۰)

نتیجه آنکه تزیین اعمال، یک سنت الهی است و به سنتی گفته می شود که در آن رفتار، گفتار و یا چیزی در نظر انسان زیبا نمایانده می شود، تا شخص مجذوب شده و به انجام آن همت گمارد. همچنین بر اساس توضیحات یادشده می توان بر این نکته تأکید نمود که سنت تزیین را به دو قسم سلبی و ایجابی می توان تقسیم نمود؛ در تزیین سلبی، امر ناپسند، زیبا جلوه داده می شود، ولی در تزیین ایجابی که به اموری مانند مال و فرزند و... نسبت داده می شود، به دلیل مطلوبیت بیش از حد برای انسان، موضوع امتحان و فتنه الهی واقع می شوند. در ادامه به بیان اقسام سنت تزیین می پردازیم:

۴. اقسام سنت تزیین

سنت های الهی در یک تقسیم بندی کلی به دو قسم سنت های مطلق و مقید تقسیم شده اند. سنت های مطلق به آن دسته از سنت ها گفته می شود که بدون توجه به رفتار انسان برای اداره امور انسان ها تحقق پیدا می کند (مصباح، ۱۳۸۰: ۴۲۷) در مقابل آن، سنت های مقید وجود دارد که منشأ آن نوع رفتار و عملی است که انسان انجام می دهد و از آنجا که معلول رفتار انسان و به تعبیری دیگر، مقید و مشروط به رفتار و اعمال آن ها هستند، «سنت های مقید و مشروط» نامیده می شود. (همان: ۴۳۴)

سنت تزیین یکی از سنت های الهی است که می تواند در هر دو دسته مطلق و مقید جای گیرد. در ادامه به توضیح و تعریف سنت تزیین مطلق و مقید می پردازیم.

۴.۱. سنت تزئین مطلق

سنت تزئین مطلق یکی از سنت‌های الهی است که بدون توجه به رفتار انسان محقق می‌شود. در واقع اگر بسیاری از امور مانند فرزند، همسر، جاه و مقام و... در زندگی انسان زینت داده نمی‌شد، جذابیتی برای انسان ایجاد نمی‌کرد و انگیزه لازم برای بهره‌گیری از آن‌ها در زندگی پدید نمی‌آمد. از همین رو خداوند متعال بنا به حکمت خویش سنت تزئین را در حق انسان جاری ساخته تا بشر با بهره‌گیری از نعمت‌های خدادادی به کمال نهایی خویش برسد. از سویی دیگر سنت تزئین، زمینه سنت دیگری به نام سنت امتحان و آزمایش بندگان را فراهم می‌آورد؛ برخی به این زینت‌ها وابستگی و دلبستگی بیش از اندازه پیدا نمی‌کنند و تنها در مسیر رسیدن به سعادت از آن بهره می‌برند، ولی گروهی دیگر فریفته زینت‌های ظاهری شده و در مسیر ضلالت و گمراهی قرار می‌گیرند. (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۴۳۶/۷)

در برخی از آیات قرآنی سنت تزئین مطلق مورد اشاره قرار گرفته است. به عنوان نمونه، خداوند در آیه هفتم سوره کهف چنین می‌فرماید: «إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِيُنْبَلُوهُمُ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا؛ ما آنچه را روی زمین است زینت آن قرار دادیم تا آن‌ها را بیازماییم که کدام یک بهتر عمل می‌کنند».

در این آیه سنت تزئین مطلق که در مورد همه افراد جاری است و ارتباطی با اختیار و رفتار انسان ندارد، ابزاری مهم برای آزمایش بندگان معرفی شده است.

علامه طباطبایی در تفسیر این آیه چنین می‌نویسد:

نفوس بشر در اصل جوهری خود هرگز مایل نبوده که به زمین دل ببندد، ولی تقدیر خدا چنین بوده که کمال و سعادتش از راه اعتقاد و عمل تأمین شود. از این رو، خدا چنین تقدیر نموده که او را در زمین مدتی اسکان دهد و میان او و آنچه در زمین است علاقه و جذبه‌هایی ایجاد شود و دلش به سوی مال، اولاد، جاه، مقام و... شیفته گردد. آن‌گاه وقتی خداوند همه را آزمایش کرد، آن علاقه را محو کرده و زینت زمین را می‌گیرد. (همان: ۳۳۲/۱۳)

با توجه به آنچه گفته شد روشن می‌شود که سنت تزئین مطلق یکی از الطاف الهی است که خداوند منت نهاده و آن را در مورد انسان جاری ساخته و با جریان آن،

امکان بهره‌وری و لذت از زندگی دنیوی جهت رسیدن به سعادت را فراهم آورده است.

۴.۲. سنت تزئین مقید

همان‌گونه که پیش از این ذکر گردید، سنت‌های مقید به خلاف سنت مطلق، ارتباط تنگاتنگی با اعمال و رفتار انسان دارند. در واقع، پس از اینکه پیامبران الهی، راه حق و باطل را مشخص می‌کنند، بشر به اختیار خویش یکی از آن‌ها را انتخاب می‌نماید و سپس سنت تزئین در در مورد او جاری می‌شود و او را در راه رسیدن به هدفش یاری می‌رساند (مصباح، ۱۳۸۰: ۴۴۸)

در قرآن نیز آیاتی وجود دارد که بیانگر این است که برخی از امور در پی عکس‌العمل انسان در برابر حق یا باطل، تزئین می‌شوند و نقش اساسی در سعادت و شقاوت فرد و جامعه بازی می‌کند. در ادامه به برخی از آیات مرتبط با این نوع از سنت تزئین اشاره خواهد شد.

از آنجا که سنت تزئین مقید، معلول اختیار و رفتار انسان است و برخی از انسان‌ها راه حق و گروهی دیگر، راه باطل را بر می‌گزینند، سنت تزئین مقید نسبت به اهل حق و اهل باطل به صورت جداگانه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۴.۲.۱. سنت تزئین مقید نسبت به اهل حق

با مراجعه به آیات قرآنی مشاهده می‌شود که خداوند متعال در برخی آیات، از تزئین ایمان و محبوب گردانیدن آن برای مؤمنان، سخن گفته است. به عنوان نمونه در آیه هفتم سوره حجرات، چنین آمده است:

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ﴾؛ «و بدانید رسول خدا در میان شماست؛ هرگاه در بسیاری از کارها از شما اطاعت کند به مشقت خواهید افتاد، ولی خداوند ایمان را محبوب شما قرار داده و آن را در دل‌های‌تان زینت بخشیده، و کفر و فسق و گناه را منفورتان قرار داده است؛ کسانی که دارای این صفات‌اند هدایت یافتگان اند.»

از این آیه آشکارا این نکته استفاده می‌شود که سنت «تزیین ایمان برای اهل حق» لطفی از جانب خداوند متعال است تا اهل ایمان در سایه آن بتوانند در مسیر پیروی از دستورات الهی حرکت کنند و در راه ایمان و رضای او گام بردارند. پس می‌توان گفت خداوند ایمان را در نظر انسان‌هایی که راه حق را انتخاب نموده‌اند، زینت می‌دهد تا زمینه و انگیزه لازم در آن‌ها ایجاد شود و در راه ایمان قدم بردارند.

۲.۴.۲. سنت تزیین مقید نسبت به اهل باطل

در برخی از آیات قرآنی به چگونگی جریان سنت تزیین نسبت به اهل باطل اشاره شده و برخی از عوامل آن ذکر گردیده است. به عنوان نمونه برخی از عوامل جریان سنت تزیین نسبت به اهل باطل عبارت‌اند از: کفر، شرک، عدم ایمان به آخرت و اسراف. در ذیل برخی از آیات مرتبط ذکر می‌شود:

أ) کفر:

- ﴿زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾. (بقره: ۲۱۲)

- ﴿زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾. (انعام: ۱۲۲)

ب) شرک:

﴿وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ﴾. (انعام: ۱۳۷)

ج) عدم ایمان به آخرت:

- ﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ﴾. (نمل: ۴)

د) اسراف:

- ﴿كَذَلِكَ زَيَّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾. (یونس: ۱۲)

بر اساس آیات یادشده، سنت تزیین نسبت به اهل باطل در فرضی جاری می‌شود که انسان راه کفر و شرک را برگزیند و در این مسیر ثابت قدم بماند. نتیجه جریان سنت تزیین درباره اهل باطل آن است که اعمال و رفتارهای زشت آنان در نظرشان زیبا جلوه می‌کند و همین مسئله سبب غفلت آنان از حق شده و روز به روز بر گمراهی‌شان افزوده می‌شود. قرآن در آیه دیگر چنین انسان‌هایی را زیان‌کارترین افراد می‌داند:

﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾؛ بگو: «آیا به شما خبر دهیم که زیان‌کارترین مردم در کارها، چه کسانی هستند؟ آن‌ها که تلاش‌هایشان در زندگی دنیا گم (و نابود) شده؛ با این حال، می‌پندارند کار نیک انجام می‌دهند». (کهف، ۱۰۳ و ۱۰۴)

۵. شبهات مرتبط با سنت تزیین

سنت تزیین یکی از سنت‌های الهی است که درباره همه انسان‌ها به صورت‌های مختلف جریان می‌یابد، ولی با توجه به جریان سنت تزیین درباره اهل باطل و انتساب این نوع تزیین در برخی از آیات به خداوند متعال، برخی از معاندان با برداشت سطحی و مغرضانه از این آیات، به دنبال این هستند که علاوه بر اثبات عدم اختیار انسان‌ها در مجرای این سنن، عدالت خدا را نیز زیر سؤال برده و صفت ناپسند اضلال را به خداوند متعال نسبت دهند.

نمونه‌ای از این معاندان و مغرضان، شخصی است با نام مستعار دکتر «سها». وی در کتابی با عنوان «نقد قرآن» که اخیراً در فضای مجازی به صورت گسترده منتشر شده است، شبهاتی را تحت عناوین گوناگون بر جریان سنت تزیین درباره اهل باطل بیان می‌کند که در ذیل به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

۵.۱. تزیین اعمال بد سبب اضلال مردم

خداوند متعال در آیه چهارم سوره نمل می‌فرماید:
 ﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ﴾؛ کسانی که به آخرت ایمان ندارند، اعمال (بد)شان را برای آنان زینت می‌دهیم به طوری که سرگردان می‌شوند».

سها ذیل آیه چنین می‌نویسد:

این کار نیرنگ و فریب واضح خداست. انسان معمولاً کاری را انجام می‌دهد که درست و خوب بداند. حال خدا کار بد را در نظر مردم خوب جلوه می‌دهد تا آنان آن را انجام دهند و سپس آنان را عذاب می‌کند. عجب خدای مریض ظالمی را محمد معرفی کرده است. (سها، ۱۳۹۳: ۴۱۰)

همچنین در آیه هشتم سوره فاطر چنین آمده است:

﴿أَمَّنْ زَيْنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَاتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾؛ آیا کسی که عمل بدش برای او آراسته شده و آن را خوب و زیبا می‌بیند (همانند کسی است که واقع را آنچنان که هست می‌یابد)؟! خداوند هر کس را بخواهد گمراه می‌سازد و هر کس را بخواهد هدایت می‌کند؛ پس جانان به خاطر شدت تأسف بر آنان از دست نرود؛ خداوند به آنچه انجام می‌دهند داناست!

سها ذیل آیه با اسناد صفت اضلال به خداوند چنین آورده است:

در این آیه به روشنی وارونه جلوه دادن اعمال زشت به صورت نیکو در ذهن افراد، به خدا نسبت داده شده و بر همین اساس گفته شده که خدا افراد را گمراه می‌کند و یا هدایت می‌کند و به همین دلیل هم پیامبر نباید بر کفر مردم ناراحت باشد، چون کار خداست. دقت کنید که خدا عمل زشت فرد را در نظرش نیکو جلوه می‌هد و فرد نیز به گمان اینکه کارش درست است، آن را انجام می‌دهد... خدا او را گمراه می‌کند، ولی باز هم او را به جهنم می‌برد. آیا از این ظالمانه‌تر می‌شود؟ (همان: ۳۹۷)

۲. ۵. اسناد تزیین به شیطان سبب جهنمی شدن انسان‌ها

در برخی از آیات قرآنی مانند آیه ۴۳ سوره انعام خداوند متعال، اجرای سنت تزیین درباره اهل باطل را به شیطان نسبت داده است؛ ﴿فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾. سها اسناد سنت تزیین به شیطان را به معنای اجازه دادن به شیطان برای فریب مردم دانسته و آن را از مصادیق ظلم خدا به بندگان انگاشته است. او در این باره چنین می‌نویسد:

ما از حضور شیطان بی‌اطلاعیم و او کارهای غلط را به نیکو نشان می‌دهد و ما را گمراه می‌کند؛ یعنی ما بدون آگاهی از او و با نیت خیر، کاری را انجام می‌دهیم، چرا باید عذاب شویم؟ این ظلمی واضح است. چنین کسی مجرم نیست. مجرم کسی است که کاری را بد بداند و با آگاهی و عمد آن را انجام

دهد. بنابراین هم اجازه دادن به شیطان برای فریب مردم ظلم است، هم عذاب افرادی که شیطان را ناآگاهانه تبعیت می‌کنند ظلم است. (همان: ۳۹۶)

سها پس از بیان سخنان یادشده، نتیجه می‌گیرد که در قرآن روش‌های هدایت بسیار ضعیف و نارسا و روش‌های اضلال قوی و مؤثرند:

معقول‌ترین روش‌های هدایت معجزه و استدلال‌اند که قرآن از این دو تهی است، اما از طرف مقابل شیطان و خدا کمر همت بسته‌اند تا انسان‌ها را با فریب و خدعه و کور کردن و از کار انداختن عقل و... گمراه کنند. (سها، ۱۳۹۳: ۴۱۴)

ایرادهای وارد شده از سوی معاندان درباره جریان سنت تزیین گویای این مطلب است که اولاً خداوند ظالم است، یعنی خداوند به جای اینکه برای هدایت کافران کمک و امدادی برساند نه تنها این کار را انجام نمی‌دهد، بلکه به جای هدایت، با خوب جلوه دادن اعمال بد و مسلط کردن شیطان بر آن‌ها کمک می‌کند تا آن‌ها هر چه بیشتر گمراه شوند. ثانیاً انسان در جریان این‌گونه از سنت‌های الهی، هیچ اختیاری از خود ندارد تا در برابر آن‌ها مقاومت نماید.

در ادامه مقاله چگونگی جریان سنت تزیین درباره اهل باطل، با مدل فرایندی تبیین می‌شود تا به شبهات یادشده پاسخ داده شود و چگونگی انتساب این نوع از تزیین به خدا و نیز نقش خود انسان در جریان آن معلوم گردد.

۶. بازخوانی چگونگی جریان سنت تزیین درباره اهل باطل

سنت‌های الهی را می‌توان با روش‌های مختلف مورد تحلیل و بررسی قرار داد:

۱. تحلیل سنت‌ها از حیث چگونگی شمول؛ سنت‌ها یا در مورد فرد جاری می‌شوند یا در مورد اجتماع.
۲. تحلیل از نظر پیامد و هدف؛ جریان سنت‌ها گاهی رویکرد تربیتی دارند و گاهی سیاسی و یا فرهنگی
۳. تحلیل و بررسی سنت‌ها با مدل فرایندی و از حیث ارتباطی که با دیگر سنت‌ها دارند. (سالاریه، ۱۳۹۸: ۶)

در پژوهش حاضر جریان سنت تزیین مذموم درباره اهل باطل با مدل فرایندی و طولی، مورد بازخوانی و تحلیل قرار گرفته است: «سنت هدایت، تبشیر و تحذیر، اراده و اختیار، بازخورد اعمال، امداد که در پایان به تزیین مذموم منتهی می‌شود».

۶.۱. سنت هدایت

بر اساس آیات قرآن، سنت هدایت نخستین سنتی است که به حرکت انسان به سوی کمال جهت می‌دهد. براساس این سنت، همه انسان‌ها در هر مکان و زمانی که باشند مورد هدایت الهی قرار می‌گیرند. هدایت به معنای نشان دادن راه، به عنوان یکی از سنت‌های الهی است که خداوند به مقتضای رحمت و لطف بیکرانیش در حق بندگان جاری نموده است (حامد مقدم، ۱۳۸۳: ۴۹)

علامه طباطبایی در تبیین سنت هدایت چنین می‌نویسد:

هدایت عبارت است از دلالت و نشان دادن هدف، به وسیله نشان دادن راه، و این کار خداست. چیزی که هست خدای تعالی سنتش بر این جریان یافته که امور را از مجرای اسباب به جریان اندازد و در مسئله هدایت هم وسیله‌ای فراهم می‌کند تا مطلوب و هدف برای هر که او بخواهد روشن گشته و بنده‌اش در مسیر زندگی به هدف نهایی خود برسد. (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۵۶/۱)

جریان سنت هدایت در نظام خلقت دو گونه است:

۱. هدایت تکوینی که فراگیر بوده و در نهاد همه مخلوقات وجود دارد. در آیات زیر به این نوع هدایت اشاره شده است:

- ﴿الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّىٰ وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ﴾. (اعلی: ۲ و ۳)

- ﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ﴾. (طه: ۵۰)

۲. هدایت تشریحی که تنها موجودات مختار و مکلف را در بر می‌گیرد و از رهگذر فرستادن پیامبران و از راه وحی، صورت می‌گیرد. آیات متعددی در قرآن وجود دارد که به گونه‌ای بیانگر هدایت تشریحی عام است، یعنی خداوند در میان هر امتی پیامبری را می‌فرستد تا آن‌ها را به دین حق هدایت کرده و از گمراهی نجاتشان دهند. برخی از آیاتی که بیانگر سنت هدایت تشریحی عام هستند عبارت‌اند از:

- ﴿إِنَّا هَدَيْنَا السَّبِيلَ إِنَّمَا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا﴾؛ ما راه را به او نشان دادیم، خواه شاکر باشد یا ناسپاس. (انسان: ۳)

- ﴿وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾. (یونس: ۴۷)

در این آیه علاوه بر اینکه فرستادن انبیاء برای هدایت بشر به عنوان یک سنت بیان شده، غرض ارسال را نیز بیان می‌کند که ایجاد عدالت و جلوگیری از ظلم باشد.

- ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ﴾. (فاطر: ۲۴)
علامه طباطبایی ذیل تفسیر این آیه می‌نویسد: «...این فرستادن بشیر و نذیر از سنت‌های خداوند است که همواره در خلقتش جریان دارد». (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۵۱/۱۷)

- ﴿وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرِيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنذِرُونَ﴾. (شعراء: ۲۰۸)

با توجه به آیات یادشده، می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که غرض از ارسال رسل، هدایت خلق و روشنگری میان حق و باطل است و خداوند از این طریق می‌خواهد حجت خویش را بر مردم تمام کند تا اگر نافرمانی و ناسپاسی کردند و دچار عقوبتی شدند، ظلمی از طرف خداوند نسبت به آن‌ها نشده باشد. این جریان در تمامی امت‌ها صادق است و اختصاص به جامعه معینی ندارد. (حامد مقدم، ۱۳۸۳: ۵۰)

۲.۶. سنت ترغیب و تحذیر

پس از اینکه خداوند با سنت هدایت، مقدمات شناخت حق از باطل را فراهم نمود، نوبت به سنت «ترغیب و تحذیر» می‌رسد تا از طریق وعده پاداش و وعید عذاب انسان‌ها را بر گزینش مسیر حق راغب گرداند. می‌توان گفت سنت تشویق و ترغیب از سنت‌های مشروط بوده و مهم‌ترین شرط آن ایمان و تلاش است. (سالاریه، ۱۳۹۸: ۶)

برخی از آیات قرآن که بیانگر این نوع از سنت است در ذیل مطرح می‌گردند.
- ﴿وَيُسِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا﴾؛ «و به مؤمنانی که اعمال صالح انجام می‌دهند، بشارت می‌دهد که برای آن‌ها پاداش بزرگی است». (اسراء: ۹)

- ﴿وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ﴾. (محمد: ۱۷)
 - ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾. (عنکبوت: ۶۹)
 بر اساس آیات فوق، همان طور که مؤمنان بعد از اینکه از نعمت هدایت عام الهی بهرمنند شدند مشمول هدایت خاصه می‌شوند و به هدایتشان افزوده می‌گردد، گمراهان نیز به دلیل عدم استفاده از هدایت عامه‌ای که خداوند به آنان ارزانی داشته است، از هوای نفس و راه شیطان پیروی می‌کنند و روز به روز بر گمراهی و ضلالتشان افزوده می‌شود. (حامد مقدم، ۱۳۸۳: ۸۶)

۳.۶. سنت اراده و اختیار

اگرچه خداوند مقدمات هدایت را فراهم نموده و انسان را به پیوستن به حق تشویق کرده است، ولی در آیات متعدد این نکته را گوشزد می‌نماید که حق انتخاب به خود انسان واگذار شده است؛ یعنی همه انسان‌ها در طی کردن مسیر سعادت دارای اراده و اختیار هستند و با اختیار و اراده خود سرنوشت ابدی‌شان را رقم می‌زنند. آیات بسیاری آشکارا بر این مطلب دلالت دارد که انسان در همه کارها دارای اراده و اختیار است. از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- ﴿إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا﴾. (انسان: ۳)
 - ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَ مَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ﴾. (کهف: ۲۹)
 - ﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اُعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ﴾. (نحل، ۳۶)

در آیات یادشده خداوند متعال، انسان را در دو راهی کفر و ایمان و هدایت و ضلالت قرار داده است تا انسان با آگاهی و اختیار خود یکی از دو راه حق و باطل را برگزیند. پس می‌توان نتیجه گرفت که اراده و اختیار انسان نیز یکی از سنت‌های قطعی خداوند است که درباره انسان جاری و ساری است.

۴.۶. اصل بازخورد اعمال

پس از اینکه خداوند انتخاب راه حق یا باطل را به خود انسان واگذار کرد، این نکته را متذکر می‌شود که هر عملی بازخوردی دارد که خواه ناخواه بر عمل انسان

مترتب می شود. پذیرش و پیروی از هدایت الهی، باعث رسیدن به سعادت و عدم پذیرش آن سبب قرار گرفتن تحت لوای شیطان و هوای نفس است.

مهم ترین آیات بیانگر این نوع از سنت الهی عبارت اند از:

- ﴿مَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا﴾. (اسراء: ۱۵)
 - ﴿فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنذِرِينَ﴾. (نمل:

(۹۲)

- ﴿مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ﴾. (نساء: ۷۹)

در همه آیات یادشده، خداوند متعال بر این نکته تأکید می کند که اعمال خوب یا بد انسان، بازخورد مثبت و منفی برای خود او دارد و هیچ شخصی از بازخوردهای اعمال خود مصون نیست. علامه طباطبایی ذیل آیه ﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (انفال: ۵۳) چنین می نویسد:

عقابی که خداوند معاقبین را با آن عذاب می کند، همیشه به دنبال نعمت الهی است که خداوند قبل از آن عقاب ارزانی داشته، به این طریق که نعمت را برداشته عذاب را به جایش می گذارد و هیچ نعمتی از نعمت های الهی به نعمت و عذاب مبدل نمی شود، مگر بعد از تبدل محلش که همان نفوس انسانی است. (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۹/۱۳۲)

رشید رضا در تفسیر المنار این آیه را بیانگر یکی از مهم ترین سنت های الهی می داند که در اجتماع بشری جریان دارد (رشید رضا، بی تا: ۱۰/۳۷)

- ﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾. (اعراف: ۹۶)

این آیه علاوه بر اینکه دلالت بر وجود اختیار در انسان ها می کند، بیانگر این نکته است که اگر مردم ایمان بیاورند خداوند هم نعمات خود را بر آن ها نازل می کند، ولی اگر آیات الهی را تکذیب کنند خداوند آن ها را به کیفر اعمالشان می رساند. (حامد مقدم، ۱۳۸۳: ۲۶)

نتیجه آنکه بدی ها و سیئات زندگی انسان نتیجه عملکرد خود انسان است و بازخورد اعمال انسان یکی از سنن الهی است. (همان: ۲۹)

امداد الهی عبارت است از یاری رساندن خداوند بر بندگان خویش برای رسیدن به اهداف و مقاصد، خواه آن اهداف مادی باشند، خواه معنوی. سنت امداد یکی از عمومی‌ترین سنت‌های خداوند است که به اقتضای رحمت بیکرانش در پی اعمال انسان جاری می‌سازد. به این معنا که خداوند هم کسانی را که طالب دنیا بوده و راه باطل را انتخاب کردند یاری می‌کند، هم کسانی را که طالب آخرت بوده و دنبال کمالات معنوی و اخروی هستند و وسایل پیشرفت و نیل به هدف را برای هر دو دسته فراهم می‌سازد. (مصباح، ۱۳۸۰: ۴۳۵)

برخی از آیاتی که بر سنت امداد اشاره دارد به قرار ذیل است:

﴿مَنْ كَانَ يَرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصَلَّاها مَذْمُومًا مَدْحُورًا * وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا * كَلَّا نُمَدُّ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا﴾. (اسراء: ۱۸-۲۰)

این آیات بیانگر این نکته هستند که امداد الهی یکی از نمودهای عطاء الهی است و از آنجایی که رحمت خداوند بی انتهاست، طبیعی است که به گروه خاصی اختصاص نداشته باشد. بنابراین هم کسانی که طالب دنیا هستند و هم کسانی که دغدغه آخرت دارند مشمول این سنت می‌شوند.

﴿مَنْ كَانَ يَرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يَرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ﴾. (شوری: ۲۰)

﴿مَنْ كَانَ يَرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ * أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾. (هود: ۱۵ و ۱۶)

با تأمل در آیاتی که بیانگر سنت امداد هستند، ارتباط و همبستگی بین سنت تزئین درباره اهل باطل و امداد الهی روشن می‌شود. می‌توان گفت سنت تزئین درباره اهل باطل یکی از نتایج و پیامدهای سنت امداد است؛ یعنی وقتی اهل باطل بعد از بیان حق و فراهم شدن مقدمات هدایت در مقابل حق لجاجت کنند و مسیر باطل را

انتخاب نمایند، خداوند بر اساس رحمت بی‌پایان، آن‌ها را در مسیری که انتخاب کرده‌اند یاری می‌نماید و اعمال آنان را در نظرشان زیبا جلوه می‌دهد تا هر چه بیشتر بر گمراهی‌شان افزوده شود. (یزدان‌مدد، ۱۳۹۶)

۶.۶. سنت تزئین

بر اساس مطالبی که تاکنون مورد بحث قرار گرفت، مشخص می‌شود که تزئین اعمال یک سنت الهی است و به سنتی گفته می‌شود که در آن رفتار، گفتار و یا چیزی در نظر انسان زیبا نمایانده می‌شود تا شخص مجذوب شده و به انجام آن همت گمارد. نکته قابل توجه و مهم در این باب این است که سنت تزئین با سنن دیگر ارتباط کامل و هماهنگی دقیقی دارد؛ یعنی مترتب بر سنن دیگر است و سنت‌های پیشین سبب پدید آمدن سنت تزئین هستند.

با بررسی مدل فرایندی تحقق سنت تزئین درباره اهل باطل می‌توان گفت زیبایی اعمال و نیک پنداشتن آن در واقع نوعی کیفر عمل خود انسان است؛ بدین صورت که سنت تزئین نسبت به اهل باطل در فرضی جاری می‌شود که انسان راه کفر و شرک را برگزیند و در این مسیر ثابت قدم بماند. در چنین حالتی به تدریج قبح و زشتی گناه در نظر انسان از بین رفته و به صورت زیبا جلوه‌گر می‌شود. به دیگر سخن:

این خاصیت را خداوند در تکرار عمل قرار داده است که انسان تدریجاً به آن خو می‌گیرد و حس تشخیص او دگرگون می‌شود، بی‌آنکه مسئولیت انسان از بین برود و یا برای خدا ایراد و نقصی باشد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۲: ۱۵/۳۹۸)

افزون بر مطالب یادشده، می‌توان سنت تزئین را یکی از پیامدهای سنت امداد الهی دانست که بر اساس حکمت و عدالت خداوند درباره انسان جاری می‌شود. توضیح مطلب آنکه از آنجا که خداوند جز خیر و صلاح برای بندگانش نمی‌خواهد و غرض او رساندن انسان به کمال است، نخست مقدمات هدایت را برای همه انسان‌ها فراهم می‌کند (سنت هدایت) و سپس برای اینکه انسان رد مسیر حق پایدارا باشد و از راه باطل اجتناب ورزد، او را به کارهای خوب، ترغیب و از کارهای بد برحذر می‌دارد (سنت تشویق و تحذیر) و در این راه حق انتخاب را به خود انسان

واگذار می‌نماید (سنت اختیار)؛ البته این نکته را هم متذکر می‌شود که هر کسی هر راهی را انتخاب کرد باید هزینه دنیوی و اخروی آن را هم بپردازد (سنت بازخورد اعمال). سرانجام بر اساس حکمت و رحمت عام خود انسان را در مسیری که برگزیده است، یاری می‌رساند (سنت امداد). حال اگر انسان راه خوب را برگزیند سنت تزیین ممدوح درباره اهل حق برای او جاری می‌شود و مواردی چون ایمان و... در نظر او محبوب جلوه می‌کند و اگر راه بد را انتخاب کند، سنت تزیین مذموم درباره اهل باطل برای او جریان می‌یابد و گناه و... در نظر او زیبا جلوه می‌کند (سنت تزیین).

نتیجه آنکه مرجع تزیین مذموم، حب نفس، عجب و روی‌گردانی از هدایت خداوند است (مصطفوی، ۱۴۳۰: ۴/۳۹۹)

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان این فرایند را چنین توضیح می‌دهد:

گو اینکه این گونه اشخاص و اقوام (اهل باطل) به قضای الهی و اینکه خداوند ایشان را اولیای شیطان‌هایی از خود و از جن قرار داده، بدبخت هستند، لیکن چنین هم نیست که سلب قدرت و اختیار از آنان نموده باشد، بلکه این گروه شرک و معصیت را به اختیار خود برگزیدند، سپس خداوند پیغمبرانی را از جنس خودشان به سوی‌شان گسیل داشت و آن پیغمبران آیات او را برای‌شان خوانده و از لقای روز حساب اندازشان نموده، آن‌گاه آنان به مقتضای همان بدبختی و شقاوت به انبیاء کفر ورزیده از شقاوت و طغیان خود دست برنداشتند. خداوند هم به پاداش این ولایت حکم کرد به اینکه آتش منزلگاه‌شان باشد؛ پس این خودشان‌اند که از روی علم و اراده خواهان هلاکت‌اند و خداوند ایشان را در حال غفلت هلاک نکرده تا کسی بگوید: خداوند به ایشان ظلم کرده است، بلکه این عمل از خداوند عین عدالت است. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۴/۲۲۷)

خلاصه آنکه، سخن معاندان در این باره که «خدا کار بد را در نظر انسان‌ها زیبا جلوه می‌دهد تا آنان کار بد را انجام دهند و سپس آنان را عذاب کند» ادعایی نادرست و بی‌اساس است، زیرا همراهی کردن و امداد اهل باطل در مسیری که خودشان خواهان آن هستند نه تنها ظلم نیست، بلکه عین عدالت است.

نتیجه گیری

سنت تزیین به سنتی گفته می شود که با جریانش اموری نزد بشر زیبا جلوه می کند، به گونه ای که فرد مجذوب آن می گردد. سنت تزیین به دو دسته سنت تزیین مطلق و مقید، نسبت به اهل حق و و باطل قابل تقسیم است. در بازخوانی تحقق سنت تزیین درباره اهل باطل با تأکید بر مدل فرایندی، این نتیجه به دست می آید که سنت تزیین نسبت به اهل باطل، نتیجه اختیار و رفتار خود آنان است و براینکه دیگر سنت های الهی از قبیل سنت هدایت، تبشیر و تحذیر، اراده و اختیار، بازخورد اعمال و امداد می باشد؛ به این صورت که خداوند برای اینکه انسان ها را به کمال برساند، نخست مقدمات هدایت را برای او فراهم می نماید، سپس با سنت ترغیب و تحذیر در بندگان خود، ایجاد انگیزه می کند تا آنان در مسیر حق پایدار باشند. سپس با سنت اختیار، حق انتخاب را به خود انسان واگذار می نماید تا با اراده خود راه حق و باطل را برگزیند و سرنوشت خود را تعیین نماید. در ادامه با سنت بازخورد اعمال این نکته را متذکر می شود که هر کسی هر راهی را انتخاب کرد باید هزینه دنیوی و اخروی آن را هم بپردازد. پس از آن، خداوند بر اساس حکمت و رحمت عام خود یادآور می شود که انسان متناسب با گزینش های خود، مشمول سنت امداد الهی خواهد شد. اینجاست که سنت تزیین مذموم درباره اهل باطل به عنوان پیامد و نتیجه ی سنت امداد، جریان می یابد. بنابراین ادعای معاندان مبنی بر اینکه خداوند ظالم است و انسان از اختیار و اراده برخوردار نیست، از اساس باطل خواهد بود.

منابع و مأخذ:

قرآن کریم

- ابن فارس، احمد (۱۴۰۴)، معجم المقاییس اللغة، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۹۹۷)، لسان العرب، ج ۱، بیروت: انتشارت دارصادر.

- ابن عاشور، محمد طاهر (۱۳۹۳)، التحرير و التنوير، بيروت: موسسه التاريخ.
- ابن كثير، اسماعيل (۱۴۲۱)، تفسير القرآن العظيم، بيروت: دار مكتبه الهلال.
- التهاوى، على بن محمد (۱۴۲۷)، كشف اصطلاحات الفنون، ج ۲، بيروت: دار الكتب العلميه.
- پاينده، ابوالقاسم (۱۳۶۰)، نهج الفصاحه، ترجمه ابوالقاسم پاينده، ج ۱۵، تهران: جاويدان.
- حامد مقدم، احمد (۱۳۸۳)، سنت هاى اجتماعى در قرآن، ج ۵، مشهد: بنياد پژوهش هاى اسلامى آستان قدس رضوى.
- راغب اصفهاني (۱۴۱۲)، مفردات الفاظ القرآن، بيروت: دار القلم.
- رشيد رضا، محمد (بى تا)، تفسير المنار، بيروت: دارالمعرفه.
- سها (۱۳۹۳)، نقد قرآن، مجله اينترنتى آواى بوف، www.avayebuf.wordpress.com
- طباطبايى، سيد محمد حسين (۱۳۷۴)، ترجمه تفسير الميزان، ترجمه سيد محمد باقر موسوى، قم: انتشارات اسلامى.
- طبرسى، حسن (۱۳۵۰)، تفسير مجمع البيان، ترجمه محمد مفتح، ج ۱، تهران: فراهانى.
- طوسى، محمد حسن (بيتا)، التبيان فى تفسير القرآن، بيروت: دار احياء التراث العربى.
- فراهيدى، خليل بن احمد (۱۴۱۴)، العين، ج ۱، قم: اسوه.
- فيومى، محمد بن على (۱۴۲۵)، مصباح المنير، ج ۳، قم: دار الهجره.
- فخر رازى، محمد بن عمر (بيتا)، تفسير كبير، مكتبه التوقيه، قاهره
- قرشى، على اكبر (۱۳۷۲)، قاموس قرآن، ج ۶، تهران: دار الكتب الاسلاميه.
- مصباح، محمد تقى (۱۳۸۰)، جامعه و تاريخ، ج ۵، تهران: نشر بين الملل سازمان تبليغات اسلامى.
- مصطفوى، حسن (۱۴۳۰)، التحقيق فى كلمات القرآن، ج ۳، بيروت: دارالكتب العلميه.

- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۳)، تفسیر نمونه، چ ۲۶، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- نیشابوری، مسلم بن حجاج (۱۹۷۲)، صحیح مسلم، چ ۲، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- سالاریه، صفورا (۱۳۹۸)، نگاه فرایندی به سنت‌های اجتماعی در سوره اسراء، فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، ش ۱.
- ناصری، زهرا (۱۳۹۰)، تزیین اعمال از منظر قرآن و سنت، دانشکده علوم و حدیث.
- یزدان مدد، فاطمه و طیبه یزدان مدد (۱۳۹۶)، بررسی سنت تزیین در قرآن و ارتباط آن با سنت‌های دیگر، مشکات، ش ۱۳۷.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی